

MAX HORKHEİMER'İN BİLİMSEL AÇIDAN MANTIKSAL POZİTİVİZMİ ELEŞTİRİSİ

Max Horkheimer's Critique of Logical Positivism from a Scientific Perspective

Uğur DAŞTAN*

Öz

XX. yüzyıl felsefesi söz konusu olduğunda, modernite karşıtlığıyla en çok dikkati çeken düşünürlerden biri de Max Horkheimer'dır. Öyle ki, Marksist gelenekten gelen düşünürün, bu bağlamda toplumsal yapıda var olan her türden kuşatıcı unsuru yoğun bir biçimde eleştirdiği görülür. Gündelik hayattaki sonuçları ve teorik içeriğindeki açmazlarıyla bilime ve dolayısıyla bilimin belirleyicisi olan pozitivistliğe yoğun eleştiriler getirmesinin ardında yatan gerçek de esasen bu felsefi duruşuyla yakından ilgilidir. Her ne kadar bu bilim eleştirileri genel felsefi anlayışın zorunlu bir sonucu olsa da ayrıntılı bir inceleme yapıldığında özellikle pozitivistliğe ve uzantılarına yönetsel açıdan getirdiği eleştiriler, bilim felsefecileri için zengin bir literatürü barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: M. Horkheimer, Bilim, Pozitivistlik.

Abstract

With his anti-modernity thinking, Max Horkheimer is one of the most notable intellectuals when the 20th century philosophy is mentioned. Indeed, it is seen that Max Horkheimer, the thinker who has Marxist background, intensely criticizes all kinds of encompassing elements existing in the structure of community. He intensely criticizes everyday life results and dilemmas of theoretical contents of science that determines the positivism. Actually, this reality is closely related to his philosophical stance. Although his science critiques are obligatory results of his general philosophical understanding, when they are examined in detail, his methodological critiques especially on positivism and its extensions host a rich literature for science philosophers.

Key Words: M. Horkheimer, Science, Positivism.

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ugurdastan82@hotmail.com

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılın postmodern geleneğine uygun bir biçimde geleneksel düşünme biçimlerine karşı yoğun bir eleştiri getiren Max Horkheimer, özellikle Theodor Adorno ile birlikte yapmış olduğu düşünsel çalışmalar ile bilinmektedir. Bu çalışmalar mensubu oldukları Frankfurt Okulu'nun Marksist çizgisine münhasır bir biçimde kapitalizmin toplumsal alanda meydana getirmiş olduğu yıkımların nedenlerinin sorgulanmasıyla başlamış ancak sonraki yıllarda daha çok Batı uygarlığının düşünce biçiminin genel bir eleştirisine dönüşmüştür (Bağce 2013: 11). Bu eleştirilerin temelinde, Aydınlanma sürecinin akıl olgusuna atfetmiş olduğu azımsanamayacak değer ve bu değerlerin gölgesinde kalan özne teorisi önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle toplumların mevcut yapısında meydana gelen değişimlerin perde arkasında sanık sandalyesine oturtulan modernitenin, tüm belirleyici unsurlarının eleştiriye tabi tutularak, yeniden değerlendirmek istenildiği Horkheimer sonrası Frankfurt Okulu çalışmaları için bilimsel anlamda en önemli karşı cepheyi pozitivism veya yirminci yüzyıldaki şekliyle mantıkçı pozitivismin oluşturduğu görülmektedir (Dellaloğlu 2007: 40). Bu bağlamda, Horkheimer'in pozitivismi eleştirmesinde temelde üç ana başlık bulunduğunu söylemek mümkündür:

1. Pozitivizmin etkin bir unsur olan insanı mekanik bir belirlenimciliğin şemasındaki olgular veya nesnelere olarak ele alması.
2. Pozitivizm tarafından dünyanın sadece deneyimlerin veya duyuların aracılığıyla ele alınan bir yer olarak kavranması.
3. Pozitivizmin bilim kurgusu içerisinde olgu ve değer arasında aşılabilir bir duvar örmek suretiyle bilgiyi insanın ilgilerinden veya diğer kişisel özelliklerinden ayrı tutulması (Bottomore 2013: 18).

Pozitivizmin yirminci yüzyılda devamı olan mantıkçı pozitivism, modern geleneğin genel yapısına uygun bir biçimde, Aydınlanma sonrası devam ettirdiği ve görmezden geldiği tüm bu yanılgılar, modern bilim söz konusu olduğunda, hakikatlerin ortaya çıkması bir yana bilimin kendini aşabilecek bir yönelimden yoksun, yalıtılmış bir göstergeler sistemine dönüşmesi ile sonuçlanmıştır (Adorno – Horkheimer 2010: 37). Dolayısıyla diğer birçok alanda olduğu gibi bilimsel alanda da belli kabullerden hareketle modernitenin ötekileştirdiği insanın tüm özelliklerini yansıtabilecek yeni düşünce sistemleri geliştirmek, çağımızın ruhuna uygun bir faaliyet olacaktır. İşte bu amaca hizmet etmek adına Horkheimer tarafından ortaya konulan *Eleştirel Kuram* bir yandan eski bilimsel anlayışları ve bu anlayışların günümüze yansımalarını ele alıp eleştirirken öte yandan hakikatlere ilişkin bir faaliyet alanında neler yapabileceğimiz ile ilgili açıklamaları ortaya koyma gayretindedir. Tüm bu bilgiler ışığında *Eleştirel Kuramın* genel çerçevesini oluşturan Horkheimer üzerinden mantıkçı pozitivism'e ait yöntemsel eleştirilerin ele alınacağı bu çalışmada, özellikle geleneksel ve eleştirel kuram olmak üzere karşılaştırmalı bir biçimde sunulan bilim algısının temel özellikleri ve bilimsel alana katkılarını değerlendirilecektir.

Mantıksal Pozitivizmin Yöntemsel Eleştirisi

Eleştirel Kuramın, bir bütün olarak düşünüldüğünde, geçmişte var olan tüm kapalı sistemlere karşı duyulan güvensizliğin ve karşıtlığın sonucunda ortaya çıktığı görülür (Jay 1973: 69). Geleneksel kuramlar şeklinde de adlandırılan bu sistemlerin tamamında bilimsel açıklamalara bir şekilde yer verildiği ve belli ilkelerin belirlendiği görülmektedir. Bu belirlenimlerin birçoğunda ilk dikkati çeken nokta; özne ve nesne arasında kurgulanan bağıdır. Her bir felsefi düşünce kendi sistemi doğrultusunda özne ve nesneye farklı anlamlar ve misyonlar yükleyerek, bilimsel bir çalışmanın nasıl yapılması gerektiği ile ilgili farklı görüşlerin ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Birbirinden farklı dönemlerde ortaya konulan geçmiş yaklaşımları genel olarak iki başlık altında değerlendiren Horkheimer, tüm bu anlayışların bilim tasarımlarını eksik ve çelişkilerle dolu olarak kabul eder. Öyle ki, bilimsel bir çalışmada her türden materyalist ve pozitif düşüncenin varsayımına dayalı olarak, özne ile nesne arasındaki bağı tamamen koparılmasına karşı olan düşünür, aksi şekilde idealist ve metafiziksel düşüncelerin varsayımına göre yine bu iki unsurun birbirine özdeş olarak kabul edilmesini de eleştirir (Horkheimer 2012a: 31-32).

Pozitivizm tam da bu noktada özne ve nesne arasındaki ilişkinin farklı olması gerektiğini iddia eden ve mantıkçı pozitivizm adı altında varlığını hala devam ettiren çağdaş bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bilimsel açıdan mantıkçı pozitivizmle ilgili açıklamaların daha kapsamlı ve detaylı olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bazı düşünürlere göre Horkheimer'ın *Eleştirel Kuramında* yer alan görüşlerin neredeyse tamamı pozitivist felsefenin incelenmesine ve diğer anlayışlara farklılaşan yönlerini ele almayı amaçlamaktadır (Giddens 1997: 273).

Hatırlanacağı üzere mantıkçı pozitivizm, başlangıçta Viyana Çevresi adıyla, Mortiz Schlick öncülüğünde bir araya gelen ve içlerinde O. Neurath, K. Gödel ve Rudolf Carnap gibi tamamı matematik ve fizikçilerden oluşan bir grup düşünürün görüşlerini ifade eden bir anlayış olarak Avrupa'da ortaya çıkmıştır (Ural 1993: 26-27). Sonraları B. Russell, H. Reichenbach ve L. Wittgenstein gibi düşünürlerin dolaylı katkılarıyla Amerika'da gelişen görüş; temel olarak bilimin deney ve gözleme müsait somut olgular alanıyla ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu türden incelemelerin herkesçe anlaşılabilir evrensel ifadelerle dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ifadeler ulaşmak için mantık alanı ile ilgili çalışmalara ağırlık veren mantıkçı pozitivistler, her türden soyut ve metafiziksel ifadenin bilimsel alan dışına çıkarılması gerektiğini savunarak, felsefe ile bilim arasında zorunlu bir ayrımın bulunması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bir bilim olmayan felsefenin, gerçekliğin araştırılmasında tek alan olarak tasarlanan bilimin mantıksal sorunlarını çözmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Güzel 2010: 75). Var olan tüm gerçeklik alanının incelenmesi için tek bir bilim modeli üzerinde yoğunlaşan mantıkçı pozitivistler, doğada egemen olan nedenselliğe dayalı olarak tüm hakikatlere, bu tek bilim modeli içerisinde ulaşabileceğini savunmuşlardır (Sönmez 2008: 153). Mevcut bilim modeli içerisinde özellikle doğrulama yöntemi ve bu yöntemi tamamlayan protokol önermelere büyük bir önem atfeden mantıkçı pozitivistler, mevcut

önergeleri bilimsel olan ve olmayan şeklinde birbirinden ayırmamıza yarayan doğrulama yönteminin daha çok duyu verileri aracılığıyla elde ettiğimiz kavramlara bağlı önergeleri ortaya çıkaran bir yöntem olarak benimsemişlerdir (Güzel 2010: 72).

Bir bütün olarak düşünüldüğünde kendi içinde tutarlı bir sistematiği ifade eden mantıkçı pozitivistlere ilişkin bu görüşlere Horkheimer tarafından getirilen eleştiriler daha özele indirgenerek yapılmıştır. Bu noktada hemen hemen tüm özellikler ayrıntılı bir biçimde ele alınıp değerlendirilirken neden bu özelliklerin bilimsel olamayacağı ayrı ayrı ifade edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle mantıkçı pozitivistizmin model bilim olma idealinin aşılmasına ve daha farklı yöntem ve unsurların bilimsel alana dâhil edilebileceğine ilişkin kanaatlerin oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Mevcut soruna bu şekilde baktığımızda karşımıza çıkan ilk husus; mantıkçı pozitivistlerce bilimlerin tek çatı altında toplanmak istenmesi ile ilgili tezleridir. Horkheimer'a göre bilgiye konu olan gerçekliğin var olan çeşitli görünümlere rağmen tek ve değişmez bir bilimsel alan ve yöntem içerisinde eritilmesi, hakikate ulaşma anlamında çok başlılığı ortadan kaldırmayı amaçlaması bakımından oldukça iddialı bir kabuldür. Söz konusu bu ifadenin taşıdığı kesinliğe bakılarak rahatlıkla a priori bir yargı niteliği taşıdığını söyleyebileceğimizi iddia eden Horkheimer, Otto Neurath gibi kimi mantıkçı pozitivistlerin bile kendi eserlerinde bu tek yöntem ve tek bilim olgusunun tamamen saçma olduğunu beyan etmelerine atıfta bulunarak, esasen bilim açısından mutluluk verici böylesi bir temenninin teorik ve pratik düzlemde temellendirilebilir bir tarafının olmadığını savunmuştur (Horkheimer 2012b: 301). Tek bilim anlayışının empirist ve pozitivist geleneğinden çok rasyonel geleneğe karşılaşılan metafiziksel yüceleştirmelerle eş değerde bir tavır olduğunu vurgulayan düşünürümüz için doğa bilimsel yönetime karşı geliştirilen abartılı bu güvenin hakikatlere ulaşmada büyük bir çelişki ortaya çıkarması ve tek bilim algısının mutlak bir töz haline gelmesi muhtemeldir. Dolayısıyla bu türden bir algıya dayalı olarak yapılacak her bilimsel hamle, bilimsel olan faaliyetlerin tamamını eleştirel tutumundan uzaklaştırarak amacından saptıracaktır (Horkheimer 2012b: 301-302).

Buradan hareketle tek bilim olgusuna dayalı olarak kabul gören ve hakikatlere ulaşmada büyük değer verilen doğrulama yönteminin de Horkheimer tarafından ayrıca ele alınarak eleştirildiği görülür. Bu açıdan özellikle doğa bilimsel yöntemin önemli bir bölümünü oluşturan doğrulamanın ve doğrulama sonucunda bilimin tek ve değişmez öncülleri olarak kabul edilen protokol önermelerin de Horkheimer cephesinde bilimsellik adına pek bir değer ifade ettiğini söyleyemeyiz. Bilim adamının olgusal dünya ile ilişkisini sadece ifade edilebilir olanla sınırlandıran protokol önermeler, aynı zamanda mantıkçı pozitivistlerce bilimsellik adına var olan tüm ifadelerin de teminatı olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda mantıkçı pozitivistlerce icra edilen bilimsellik içerisinde gerçekliğin bu ifadelere indirgenmesi ve tüm sistemin protokol ifadelere dayalı olması hakikatlere ulaşmada büyük bir açmazı içerisinde barındırmaktadır (Horkheimer 2012b: 298). Bilim adamı bilimsel etkinlik içerisinde protokol ifadelere uymayan her türden algıyı mecburen görmezlikten gelmek veya bilimsel alanın dışına itmek durumundadır ki yapılan işin ne kadarıyla gerçekliği yansıtabildiği yanıtlanması gereken önemli bir

sorundur. Sınırları daha önceden belirli bir ifade alanı içerisinde yapılan her faaliyetin sonuç itibarıyla birbirinin tekrarı olması, yeni ve farklı düşüncelerin önünde büyük bir engel teşkil edecektir. Bu nedenle her ne kadar metafiziksel veya dinsel ifadeleri bilimsel alandan uzak tutmaya yönelik görünen bir faydayı barındırıyor olsa da farklılık ve yaratıcı düşünme önünde büyük bir engel teşkil eden protokol ifadelerin bizzat kendisinin birer ideaya dönüşmesi, gelinen düşünsel zemin içerisinde bilimsellik adına ancak yadırganacak bir tutum olarak nitelendirilebilir (Horkheimer 2012b: 298).

Protokol önermelere dayalı bir bilimsel faaliyetin ne denli sakıncalı olduğu kendini olgu seçiminde bir kez daha açığa çıkarmaktadır. Öyle ki, Mantıkçı pozitivistlerce bilimsel bir olgunun seçiminde sadece deney ve gözleme uygunluk değil; yapılan deney ve gözlemlerin ardından elde edilen verilerin mevcut şablona uygun nitelikleri de içermesi gerekmektedir. Burada alınan olguların hiçbir önemi olmadan sadece sonuç aşamasında protokol önermelere dayalı sistem içerisinde ifade edilebilir olmasına dayalı bir seçim söz konusu olduğundan, yapılan işlem hiçbir şekilde yalıtılmışlıktan kurtulamayacaktır (Horkheimer 2012b: 300). Özellikle nesnellik olarak nitelendirilen ve en yüksek otorite olarak benimsenen bu bakış açısı, nasıl temellendirilmeye çalışılırsa çalışılsın bilimsel bir çalışma içerisindeki çok yönlülüğü yeterince açıklayamayan en temel eleştiri noktası olarak kalacaktır. Zira bilimin sadece ifade edilebilir olguların alındığı ve düzene koyulduğu bir etkinlik olduğunu iddia ederken, bahsi geçen diğer birçok faktörün yok hükmünde olması, geçmiş zamanlardakine benzer biçimde bilimin idealleştirilmesine veya tözleştirilmesine neden olacaktır (Horkheimer 2012b: 300-302).

Mantıkçı pozitivistler bildiği gibi protokol önermeler ekseninde bir ifadenin bilimselliğini ele alınırken mantık ilkelerinden istifade etmişleridir. Mantık bu anlamda bir çözümlenme yöntemi olarak, söz konusu düşünürler tarafından ifadelerin geçerliliğini ve evrenselliğini denetlemek amacıyla kullanılmıştır. Ancak mantık denildiği zaman Aristoteles'le başlayan ve klasik anlamda kullanılan mantık alanı anlaşılmalıdır. Zira her türden metafiziksel unsuru dışarıda bırakmayı amaçlayan mantıkçı pozitivistler için içerisindeki bilimsel olmayan ifadelerden dolayı klasik mantık yetersiz olarak kabul edilmiştir (Güzel 2010: 66). Bunun yerine önermelerin birbirleriyle uyumunun ve olgusal dünya ile uygunluğunun test edildiği ve pozitif bilim ruhuna daha uygun modern bir mantık anlayışını benimsenmiştir. Tamamen içeriksiz olan bu mantıkta önermelerden hareketle gerçeklik hakkında hiçbir sonuç çıkarılamayacaktır. B. Russell'ın belirttiği gibi modern mantığın görevi; mantıksal unsurların incelenmesi ve değişik yargı biçimleri için bir temellendirme sisteminin oluşturulmasıdır. Her hangi bir biçimde bahsi geçen dilsel unsurların gerçeklikle ilişkileri yani ait oldukları düşüncenin doğruluğu ya da yanlışlığı dikkate alınmadan sadece biçimsel açıdan tutarlılıklarının ele alındığı modern mantıkta asıl ana eksen önermelerin biçimsel yapısının uygunluğu oluşturmaktadır (Horkheimer 2012b: 319). Dolayısıyla pozitif bilimlere rehber olan modern mantık, alan itibarıyla yeni bir bilgi vermeyen yardımcı bir saha görevi üstlenmektedir.

Mantıkçı pozitivistler tarafından bilimsel önermelerin çözümlenmesine yardımcı bir alan olarak tasarlanan bu mantık algısı, Horkheimer'in eleştirilerinde bir diğer özel eleştiri alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre mantıkçı pozitivistlerce benimsenen bu mantık alanı içeriksiz bir dil biçimleri sistemi olmanın ötesine geçemeyecektir. Biçimin ve içeriğin birbirinden tamamen ayrılaştırıldığı modern mantık ya uygulanamaz ya da isabetsiz bir seçimdir (Horkheimer 2012b: 320). Herhangi bir önermeye modern mantık anlayışıyla yaklaşıldığında, gerçeklikle ilişkisi bulunmayan kavramların yer değiştirmesi veya bir ifadenin başka bir ifadeyle karşılanabilmesi mümkündür. Böylesi bir durumda hangi kavramın bilimsellik adına önem kazandığı belirsizdir. Bu bağlamda söz konusu ifadelere hangi anlamda ve ne kadarıyla itibar edileceğinden her an kuşku duyulması muhtemeldir. Bunun yanı sıra her bir önerme barındırdığı kavramlar gereği özel bir düşünme sürecini ifade etmekte iken bu anlamını görmeden sadece biçimsel açıdan değerlendirmenin hakikatlere ulaşma ile ilgisi net bir biçimde anlaşılammamaktadır (Horkheimer 2012b: 320). Örneğin; " Bazı hayvanlar dört ayaklıdır." ya da "Şu kitap siyahtır." şeklindeki önermeler bilimsel açıdan herkesçe doğrulanabilirken, toplumsal bir konuyla ilgili "Doğu toplumları Batı toplumlarına göre daha geri kalmıştır." türünden önermelerin doğru ve yanlışlığı veya akli ve akıl dışılığı için yapılacak değerlendirmelerde maalesef modern mantık yeterince cevap verebilecek bir konumda değildir. Tüm bunlara paralel olarak, mantıkçı pozitivistler tarafından düşünce ve deneyim arasında var olan ilişkinin önemsiz kabul edilmesi, mevcut problemi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir ki, düşünmeyi bu türden bir mantık algısıyla sınırlandırmak için belirgin hiçbir bir neden bulunmamaktadır (Horkheimer 2012b: 321-323).

Mantık hususunda Horkheimer, eleştirilerini modern mantık ile önceki mantık algılamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak noktalar. Düşünür, klasik mantık adı verilen mantık çalışmaları ile modern mantık arasındaki tek belirleyici farkı, klasik mantıkta akıl vasıtasıyla ulaşılabilen her bir kavramın ele alındığı yerde modern mantıktaki kavramsallığın sadece duyumsanabilir alanla sınırlı tutulması şeklinde belirler. Klasik mantıkta etkin rol oynayan Aristoteles, Kant ve Hegel gibi kimi düşünürlerin bu yoğun kavramsallıktan dolayı kafalarının karışık olduğunu düşünen mantıkçı pozitivistlerin kurguladıkları yeni mantık anlayışında fark edemedikleri ve kendilerini de klasik mantıkçılarla aynı çizgiye yerleştiren şey; mantığın konu alanı ile ilgili olarak yapmış oldukları tespittir (Horkheimer 2012b: 323). Özellikle Russell'ın mantık tanımına gönderme yapan Horkheimer, tüm bilgilerimizin dışında duyuma dayalı olmayan bilgilerin de bulunduğu tek alan olarak tanımlanan ve bu yapısıyla matematiğe benzeten modern mantığın, tanımını itibarıyla daha önceden mantıkçı pozitivistler tarafından belirlenen biçimselliğin dışında farklı bir gerçeklik alanının var olabileceğine ilişkin algılamalara neden olduğunu düşünür (Horkheimer 2012b: 323). Algılamadaki bu çelişki doğal olarak sadece biçimlerle sınırlandırılan mantığın kendisinin gerçeklik bağlamında nereye koyulacağı ile ilgili bir sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Zira klasik mantıkta önermelere yansıyan akli unsurların eleştirildiği modern mantık, yapısı itibarıyla duyumdan gelmeyen bir alan olarak, mantıkçı pozitivistlere yöneltilecek eleştirilerin sürekli olarak ana eksenini oluşturacaktır.

Olgu seçiminde ve ifadeye dönüştürülmesinde yaşanan mantıksal sıkıntılara ek olarak, Horkheimer tarafından üzerinde durulan belli başlı eleştiri noktalarından birisi de nedensellik ilkesidir. Tümevarım yönteminin kullanımında sıklıkla kabul gören nedensellik, evrende incelenebilir nesnelere için değişmez sabit ilkelerin varlığını ifade etmek için kullanılır. Belli tekil gözlemlerden hareketle evrendeki nedenselliğe dayalı olarak, bu tekil gözlemler bilimler tarafından genelleştirilerek bilimsel bir bilgi haline alır.

Horkheimer'a göre mantıkçı pozitivistler tarafından ortaya konulan nedensellik ilkesi o kadar belirleyicidir ki söz konusu insan olduğunda dahi etkin bir biçimde bu ilkenin benimsendiği görülür (Horkheimer 2012b: 303). Bu aşamada özellikle pozitif bir bilim idealiyle ortaya çıkan psikolojide öncelikli ekollerden biri olan bihevoryistleri örnekleyen Horkheimer, davranışlarla ilgili çalışmalarında uyarıcı tepki bağına bağlı kalarak, insani tüm özellikleri belirlerken yapılan işin doğadaki düzenlilik ile bağdaşık düşünüldüğü üzerinde durur. Kişisel istençlerimizin bile aynı doğal düzenlilikle ifade edilmesi, nedenselliğin bilimsel alanda ne kadar temele alındığını göstermesi adına önemli bir detaydır. Ancak Horkheimer'ın nedenselliğe bağlı bu algılamaya temelden itiraz ettiği görülür. Tüm bu nedensellik algısı içerisinde düşünülen bir varlık olarak insani etkilerin ve faktörlerin nereye konulacağı cevaplanması gereken önemli bir sorundur (Horkheimer 2012b: 303-304). Üstelik mevcut sorun sadece insanın incelenmesi ile ilgili olan psikoloji ile sınırlı da değildir. Bilgiyi üreten özne olarak insan çevresindeki her olayı önceden kabul edilmiş bir nedenselliğe dayalı olarak ele almayabilir. Aksine bilen bir özne olarak doğanın incelenmesinde her türlü belirlenmişliğin dışına çıkarak daha önce denenmemiş veya keşfedilememiş bir anlayışla olgulara yaklaşabilir ki bu bilimin özgürlüğü adına son derece önemsenmesi gereken bir husustur (Horkheimer 2012b: 304). İnsan çevresindeki olayları sadece açığa çıkaran ve zaten var olan şeyleri ortaya koyan bir varlık değil; aksine çevresindeki her türden olayı yargılayan ve değerlendiren bir varlıktır. Dolayısıyla modern bir bilim algısı içerisinde insanın bu aktif rolüne nedensellik ekseninde yapılan bu kısıtlama kabul edilebilir bir tutum değildir.

Mantıkçı pozitivistler tarafından vurgulanan ve yöntemsel açıdan geliştirilen tüm alt başlıkların temelinde bulunan metafiziksel alana ait ifadelerin yadırganması, Horkheimer'ın yöntemsel eleştirilerinde son halkayı ifade etmektedir. Metafiziksel unsurlardan arınmış bir bilim ideali aynı zamanda bilim ve felsefe arasındaki sınırların da tam olarak belirlenmesi anlamına geldiğinden, bu iki alana ait eleştirilerin bir arada düşünülmesi konunun daha anlaşılır kılınması adına önemlidir.

Horkheimer yalın anlamda metafizik ve bilim arasındaki ilişkiyi ele alırken bunların birbirleriyle uyum içinde bulunamayacağı noktasında neredeyse mantıkçı pozitivistlerle aynı görüşleri paylaşır. Çünkü genel anlamda düşünüldüğünde öz, töz, ruh ve ölümsüzlük gibi metafiziksel alanda sıklıkla bahsedilen kavramlarla bilimin uzaktan yakından hiç bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra geçmiş dönemlerde yer alan metafiziksel sistemlerin hem içerisindeki düşüncelerin temellendirilmesi noktasında hem de sürekli kendilerini destekleyen ifadelerle çelişkili bir yapıyı

barındırması hasebiyle herkesçe duyumsanabilir yöntemi benimseyen modern bir bilim ideali ile mukayese edildiğinde oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülür (Horkheimer 2012b: 289).

Metafiziğin bu karmaşık yapısı kendisini temellendirememekte ve iddiaları ile kendisini destekleyen düşünce arasında sürekli çatışmalara neden olmaktadır. Bu çelişik sürecin tarihte iki farklı görünümü vardır. Bu görünümlerden ilki daha eski olan ve her bir metafiziksel anlayışın kendisinden öncekini yıktığı rasyonel dönemleri ifade ederken, ikincisi bilim eliyle metafiziğin yadsındığı ve mantıkçı pozitivistlerce son halini almış olan döneme karşılık gelmektedir (Horkheimer 2012b: 289). Her türden metafiziksel unsurun savunulamaz derecede akıl dışı olduğunu iddia eden ve geleneksel anlayışların aksine bilim ekseni bir reddiyeyi içeren bu son bilim eliyle metafiziğin yadsındığı bakış açısı; bu alanla ilişkili hemen her unsurun güvenilebilirliğinden şüphe duyarak, hakikat arayışında tüm ilgisini somut olarak duyumsanabilir bir gerçeklik âlemine yöneltmiştir.

Buraya kadar her iki alanın farklılığı ve birbirine indirgenemez olması noktasında mantıkçı pozitivistlerle paralel düşünen Horkheimer'ın kuramsal açıdan metafiziğin reddinin yol açmış olduğu sonuçlar üzerinden mantıkçı pozitivistlere yoğun eleştiriler getirdiği görülür. Horkheimer'a göre mantıkçı pozitivistlerce metafiziğe karşı geliştirilen bu ikinci tarihsel reddiye aslında hakikat arayışında problemin çözümüne ışık tutamamış ve mevcut sorunsalı daha da derinleştirmiştir. Şöyle ki her ne kadar kuram bağlamında metafiziksel alan reddedilmiş ve bilimsel sürecin dışına itilmiş olsa da insanların yeni bilimsel kuramı kullanma biçimlerinde eski düşünce sistemlerinin varlığı sona erdirilememiştir. Yani insanlar alışık oldukları eski kavramlar ve düşünce biçimleriyle bu yeni kuram arasında sıkışarak, eskisiyle kıyaslandığı zaman azımsanamayacak derecede yeni bir çelişik durumun içine düşmüşlerdir (Horkheimer 2012b: 290). Buna ek olarak, düşünme sistemlerinde yeni bir çığır açmamızı ve insanın potansiyelini ortaya koyacak keşifleri yapmamızı sağlayacak felsefe ve psikoloji gibi alanlar da bertaraf edildiğinden, maalesef hem metafizik hem de bilim olgusu sadece ideolojik anlayışlara dayalı bir biçimde birbirinden ayrı ve zıt iki alan olarak varlıklarını daha da güçlendirmişlerdir. Dolayısıyla sözde metafiziği gerçeklik alanının ve bilimin dışına ittiğini iddia eden mantıkçı pozitivistler geçmişten daha büyük bir çelişkinin içerisine düşerek bu iki alan arasındaki sorunları istemeyerek de olsa pekiştirmişlerdir (Horkheimer2012b: 290-291).

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde mevcut sorunsala dayalı olarak bilim olgusu içerisinde bir yandan biçimsel doğrulara dayalı bir faaliyetin varlığı devam ederken öte yandan metafiziksel görüşlerin de varlığını sürdürdüğü çift başlı bir sürecin birlikte yaşandığı görülür (Horkheimer 2012b: 291). Bir tarafta modern bilim idealine bağlı kalınarak, matematik ve fiziğe büyük bir hayranlık içerisinde öznenin pasifleştirildiği yöntemler benimsenip her türden metafiziksel öge ısrarla dışarıda bırakılmaya çalışılırken, öte yandan öznenin etkinliğini dile getirmek için insanın toplumsal, psikik ve pratik değerlerinden hareketle hakikat arayışında mevcut yöntemlerin sorgulanması gerektiği dile getirilir olmuştur. Tüm bu tartışmalar içerisinde Horkheimer tarafından dile getirilen ve eleştirilen husus ise her iki anlayışın da şu ve bu sebeple burjuvazinin

egemenliği altına girmiş olduğu gerçeğidir (Horkheimer 2012b: 296). Bu açıdan bakıldığında her iki anlayış içerisinde de belirgin güçlere bağlılığının bulunması ve bilimsel açıdan bu belirginliğin dışında atılacak her adımın değersizliği böyle bir burjuva egemenliğinin varlığını kuvvetlendirmektedir.

Özellikle metafiziğin reddi noktasında kullanılan yöntemlere tam bir bağlılığın bulunması ve bu yöntemsel ilkelerin varlığına duyulan aşırı güven sonrasında yöntemin idealleştirilmesi, bilimin gelişimi için gerekli olan her yenilikçi anlayışı bilim dışı olarak sürecin dışına itme eğilimde olmuştur. Bu açıdan bilimin sonuçlarına karşı çıkmak ne kadar yanlış ise sadece bilime uygun düşecek biçimde tüm çevreleri düşünmeye sevk etmek de o kadar yanlıştır ve bilimsel bir tarikatçılığın izlerini taşımaktadır (Horkheimer 2012b: 332). Mantıkçı pozitivistler tarafından takınılan bu tutum, on yedinci yüzyılda bilimin metafiziksel bir alan olarak değerlendirilen teolojik anlayışa karşı aklı temele alan yaklaşımların savaşını hatırlatmaktadır. Oysa bilim ve metafizik arasındaki karşıtlık günümüz itibarıyla bu şekilde basite indirgenen bir anlayışla ele almamızı. Günümüzde bilime etki eden çok yönlülüğün paralelinde, egemen güçlerin kontrolündeki bilim algısının aşılabilmesi adına düşünceyle karıştırılan metafiziksel anlayışların yeniden ele alınması son derece önemlidir (Horkheimer 2012b: 333-335).

SONUÇ

Daha çok modernite eleştirisi bağlamında özellikle postmodern hareketin öncüleri arasında değerlendirilen Horkheimer'in başlangıç itibarıyla bilim felsefesi açısından değerlendirmelerde bulunduğu söylememiz mümkündür. Özellikle Horkheimer'in Frankfurt Okulu'nun var oluş felsefesini, dönemin hakim anlayışı pozitivistlere karşı argümanlar geliştirmek suretiyle yeniden biçimlendirmeye çalışması bunun en belirgin örneğidir. Bu bağlamda pozitivist eleştirisinde aklın bilgi elde etmesindeki etkin rolünü sorgulamanın yanında yöntemine ilişkin açıklamaların da bulunduğu *Eleştirel Kuramın* tüm bilimler için uygulanabilir olan ve daha çok somut varlık sahasıyla sınırlandırılmış tekdüze yöntem algısını reddettiği görülür.

Pozitivist bilim algısındaki nedensellik, mantıksal yapı, protokol önermeler, metafiziksel alana bakış ve bilim- felsefe ilişkisi gibi oldukça güçlü kabullere karşı daha farklı ve daha kapsayıcı bir kuram geliştirme gayretinde olan düşünürün, sadece mevcut yöntemlerin uygulanabilirliğini tartışma konusu yapmakla kalmadığı, bunun yanı sıra aklın özgürleştirilmesi ve bilimsel faaliyetlerin icra edilmesi noktasında da daha kapsayıcı görüşlere yer verdiği görülür. Bu açıdan mevcut bilimsel çalışmalar ile bu çalışmaların yapıldığı çevre arasındaki ilişkilerin, dikkate değer hususlar olarak, bir biçimde bilimsel faaliyet alanına dâhil edilmesi, Horkheimer tarafından son derece belirleyici bir faktör olarak kabul edilir. Bilimselliğin geleneksel bakış açılarından arınmış bir biçimde gündeme getirilen bu yorum, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen felsefi tartışmalar düşünüldüğünde, bilim felsefesi alanında Horkheimer'in ne denli önemli bir kaynak oluşturduğunu ispatlar niteliktedir.

KAYNAKLAR

Adorno, W.T ve Horkheimer, M, *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar*, (çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul 2010, Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 1944'de yayımlandı).

Bağçe, H. Emre, Sunuş, H. Emre Bağçe (Ed), *Frankfurt Okulu*, İstanbul 2013, Doğu Batı Yayınları.

Bottomore, T, *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul 2013, Say Yayınları, (Eserin orijinali 1984'de yayımlandı).

Dellaloğlu, Besim F, *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, (4. Baskı), İstanbul 2007, Say Yayınları.

Giddens, A, Pozitivizm ve Eleştiriciler, M. Tunçay ve A. Uğur (Ed) (çev. Levent Köker), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ankara 1997, Ayraç Yayınevi.

Güzel, C, *Bilim Felsefesi*, (1.Baskı), İstanbul 2010, Kırmızı Yayınları.

Horkheimer, M, Materyalizm ve Metafizik, M. Tüzel (Ed. ve çev), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, İstanbul 2012a, Yapı Kredi Yayınları, (Eserin orijinali 1933'de yayımlandı)

Horkheimer, M, Metafiziğe En Son Saldırı, M. Tüzel (Ed. ve çev), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, İstanbul 2012b, Yapı Kredi Yayınları, (Eserin orijinali 1937'de yayımlandı)

Jay, M, *Diyalektik İmgelem Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950*, (çev. Ünsal Oskay), Ara Yayıncılık, Basım Yeri ve Tarihi Yok.

Köker, L, *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Teorileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, (2. Baskı), Ankara 2013, Dipnot Yayınları.

Sönmez, V, *Bilim Felsefesi*, (1.Baskı), Ankara 2008, Anı Yayıncılık.

Ural, Ş, *Pozitivist Felsefe: Bilimde ve Felsefede Doğrulama*, (1. Baskı), İstanbul 1993, Remzi Kitabevi.